

Ay'ın Aynasında Dünya'yı Gösteren Adam Cyrano De Bergerac

DOÇ. DR. ENGİN BEZCİ*

Öz

Hercule Savinien de Cyrano de Bergerac'ın (1619-1655), dogma tanımayan, olguları din dışı ve materyalist bir bakış açısıyla değerlendiren, bilime inanan, düşünce ve vicdan özgürlüğünü savunan 17. yüzyıldaki Özgür Düşünce (fr. la libre-pensée) eğiliminin Fransız edebiyatındaki en önemli temsilcisi olduğunu söylemek abartılı olmaz. Fransız edebiyatının ilk bilim kurgu romanı olarak kabul edilen *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve İmparatorlukları*'nin (1657) yazarı olan Cyrano, fantastik Ay dünyasında, değerleri, gelenek ve görenekleri, yaşam ve düşünce biçimleri bizimkilerden farklı olan, ama bazı yönleriyle de bir o kadar bize benzeyen "tersine" bir dünya yaratır. Yazdıkları ütopyalarda ideal bir toplum düzeni öneren Thomas More ve Campanella gibi hümanistlerin aksine, Cyrano'nun romanında, Ay dünyası ve insanları bize gerçekte ne olduğumuzu gösteren bir ayna gibi tasarlanmıştır. Yapıtını savaş, din, yaratılış, eleştirel düşünce, bilim, mantık, düşünce ve vicdan özgürlüğü, kültürlerin göreceliliği gibi, o günün koşullarında güncel olan kimi sorunları tartışacak biçimde kurgular. Antik düşünceye olan ilgisi ve kültürüyle gerçek bir hümanist olduğunu düşündürten Cyrano, sorunlara yaklaşımıyla da hümanist tavrın somut bir örneğini oluşturur. Ele aldığı sorunların, tıpkı 16. yüzyıl hümanizmi ve 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinde olduğu gibi, zaman ve mekân fark etmeksizin, bütün insanlığı ilgilendiren ve insanın doğasına ilişkin sorunlar olması, Cyrano'nun yapıtına evrensel bir boyut kazandırmıştır. Bu anlamda Fransız edebiyatının en evrensel dönemleri olduğunu düşündüğümüz söz konusu yüzyıllar arasında düşünsel devamlılığı sağlayan bir köprü işlevi de görür. Bu makale, *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve İmparatorlukları* romanında izi sürülen hümanist izlekler çerçevesinde, Cyrano de Bergerac'ın düşüncesinin evrenselliğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar sözcükler: Cyrano de Bergerac, *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve imparatorlukları*, hümanizm, aydınlanma, roman, bilim-kurgu

THE MAN WHO SHOWS THE EARTH IN THE MIRROR OF THE MOON CYRANO DE BERGERAC

Abstract

Hercule Savinien de Cyrano de Bergerac (1619-1655) is one of the most important representatives in the French literature of the free-thinking movement of the 17th century. He defended freedom of thought and conscience, rejecting dogmas and preconceived ideas and looking at facts from a non-religious, materialist point of view. Cyrano's *The Other World: Comical History of the States and Empires of the Moon* (1657), the first science fiction novel in French literature, creates an

* Galatasaray Üniversitesi, ebzci@gsu.edu.tr, 0000-0002-0266-9547

Gönderilme Tarihi: 12 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 25 Kasım 2024

'upside-down world' in his fantastic lunar world, a world whose values, customs, ways of life and thinking are both different from and very similar to ours. Unlike humanists such as Thomas More and Campanella, who propose an ideal social order in their utopia, Cyrano sees the lunar world and its inhabitants as a mirror of us. He constructs his novel in such a way as to discuss popular issues such as war, religion, the creation of the world, critical thinking, science, logic, freedom of thought and conscience and the relativity of cultures. Cyrano, a humanist in his own right for his curiosity for ancient thought and culture, is also a manifestation of the humanist attitude through his approach to problems. Cyrano's work has a universal dimension because it tackles problems linked to the nature of human beings regardless of time and place. This article attempts to reveal the universality of Cyrano de Bergerac's thought in the context of the humanist themes found in the novel *The Other World: States and Empires of the Moon*.

Keywords: Cyrano de Bergerac, *The Other World: States and Empires of the Moon*, humanism, enlightenment, novel, science fiction

L'humanisme, ce n'est pas dire: "Ce que j'ai fait, aucun animal ne l'aurait fait", c'est dire: "Nous avons refusé ce que voulait en nous la bête."

André Malraux

GİRİŞ

Adı belleklere daha çok Edmond Rostand'ın 19. yüzyılın sonunda yazdığı lirik tiyatro oyunundaki büyük burunlu romantik silahşör imajıyla kazınsa da gerçek Cyrano de Bergerac kuşkusuz oradaki imajdan çok daha fazlasıdır. Nitekim Cyrano üzerine yazılan pek çok makalenin bu olgunun altını çizerek başlaması rastlantı değildir. Rostand'ın yapıtının birçok kez sinemaya uyarlanmasıyla kazandığı büyük popülerite bu imajın yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. O kadar ki, izleyicilerin/okurların bir bölümü onun tarihsel bir kişilikten çok kurgusal bir kahraman olduğunu düşünür. Bu olgunun bir diğer önemli nedeni de, yalnızca Cyrano'nun değil, neredeyse bütün bir Barok edebiyatın, 19. yüzyıl Romantikleri onu yeniden keşfedinceye kadar, yaklaşık iki yüz yıl boyunca unutulmaya yüz tutması ve nasıl ele alınacağını bilinememesidir. Romantiklerle birlikte uyanan ilgi, Eugénio d'Ors, Marcel Raymond ve Jean Rousset gibi isimlerin öncü çalışmalarıyla ancak 20. yüzyıl'da ilk meyvelerini vermiş ve ayrı bir dönem olarak ele alınmaya başlanan Barok edebiyat gerçek anlamda bir görünürlük kazanmıştır.

Kariyerine şair ve oyun yazarı olarak başlayan Hercule Savinien de Cyrano de Bergerac (1619-1655), 17. yüzyıl Barok dönemi Fransız edebiyatının en özgün ve ilginç simalarındandır. Kılıcı kadar kalemi de keskin bir yergi ustası olarak bilinmesinin yanı sıra, Fransız edebiyatının ilk bilim-kurgu romanları olarak kabul edilen *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve İmparatorlukları* (1657) ile *Güneş Devletleri ve İmparatorlukları* (1662) romanlarının da yazarıdır. Söz konusu romanlarda, anlatıcı-kahraman

kendi yaptığı araçlarla önce Ay'a, sonra da Güneş'e yaptığı yolculukların hikâyesini anlatır. Bu yolculuklar onun farklı kültürler ve bakış açılarıyla karşılaşmasına olanak verecektir. Anlaşılacağı gibi, Cyrano'nun amacı hümanist yazarlar Thomas More'un *Ütopya*'sında (1516) ya da Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde (1623) ve sonrasında yazılan benzeri yapıtlarda olduğu gibi, dönemin Fransa'sına (Avrupa'sına) ayna tutmak, sansür ve benzeri nedenler yüzünden açıkça dile getirilemeyenleri başka kültürler üzerinden tartışarak, mutlak olarak kabul edilen kimi değerleri sorgulamak ve eleştirmektir. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, *İran Mektupları*'nda (1721) Montesquieu'nün döneminin Fransa'sı üzerine yaptığı gözlem ve eleştirilerini, sansürden kaçınmak için İranlı roman kişileri üzerinden aktarmak zorunda kalması, Cyrano'nun uzam olarak neden "öteki dünya"yı tercih ettiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Materyalist felsefenin o dönemdeki en önemli temsilcilerinden olan Gassendi'nin de öğrencisi olan Cyrano de Bergerac, yukarıda anılan iki romanı çerçevesinde savaş, din, yaratılış, eleştirel düşünce, bilim, mantık, düşünce ve vicdan özgürlüğü, kültürlerin ve değerlerin göreceliliği gibi, o günün koşullarında güncel olan kimi sorunları ele alır. Ele aldığı sorunların başka zamanlarda ve coğrafyalarda, farklı biçimlerde hâlâ güncelliğini koruyan ve bütün insanlığı ilgilendiren sorunlar olması, Cyrano'nun romanlarına evrensel bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda, işledikleri sorunlar bakımından Fransız edebiyatının en evrensel dönemleri olarak niteleyebileceğimiz Hümanist 16. yüzyıl ile Aydınlanmacı 18. yüzyıl arasındaki düşünsel diyaloga ve devamlılığa da önemli bir katkıda bulunur. İçinde yer aldığı, olgulara din dışı ve materyalist bir pencereden bakan, bilime inanan, düşünce ve vicdan özgürlüğünü savunan 17. yüzyıldaki Özgür Düşünce hareketinin (fr. la librepensée) edebiyattaki en önemli temsilcilerindendir.

Cyrano de Bergerac'ı, özellikle de eleştirel düşünce ve kültürlerin göreceliliği gibi pek çok kavram açısından 16. yüzyıl Fransız hümanist düşünce geleneğinin bir taşıyıcısı olarak görmek yanlış olmaz. Voltaire ve Diderot gibi 18.yüzyıl yazarlarının esin kaynakları arasında yer alan Cyrano'nun önünde, diğer pek çok Avrupalı hümanistin yanı sıra, özellikle Jean de Léry ve Montaigne gibi iki önemli örnek vardır.

Bu makalenin amacı yukarıda anılan *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve İmparatorlukları*¹ romanı çerçevesinde, Cyrano de Bergerac'ı bir hümanist olarak ele almaktır.

¹ Bundan böyle *Öteki Dünya* olarak anılacaktır.

*Fransızca kaynaklardan yapılan alıntıların çevirileri tarafımızdan yapılmıştır.

Ay ya da “tersine” bir Dünya

17. yüzyılda yazıldığı göz önüne alındığında, *Öteki Dünya*'yı anakronik bir biçimde fantastik bir bilim-kurgu romanı olarak nitelemek yanlış olmaz. Her ne kadar Fransız edebiyatında bir ilk olsa da türünün ilk örneği değildir kuşkusuz. Katolik kilisesinin tezleriyle çelişen Güneş merkezli evren modelinin savunucusu olan ünlü gökbilimci Johannes Kepler'in (1571-1630) 1608'de yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan 1634 tarihli *Somnium ya da Ay Astronomisi (Songe ou astronomie lunaire)* başlıklı romanı kimi eleştirmenlerce ilk bilim kurgu yapıtı olarak selamlanır (Poole, 2010, s. 73). Kepler'in romanını cehalet ve her türlü bağnazlıkla mücadele etmek için yazdığını söylemesi dikkat çekicidir (Kepler, 1984, s. 51): “*Somnium*'unun amacı, *Dünya*'nın hareketi lehinde bir argüman sunmak, ya da daha doğrusu, *Ay* örneğini kullanarak, bunu kabul etmeyi reddeden insanlığın bir bütün olarak formüle ettiği itirazlara bir son vermektir. Bu eski cehaletin gerçekten öldüğünü ve akıllı insanların onu belleklerinden söküüp attığını sanıyordum, ama o yaşıyor ve bunca asrın sıkılaştırdığı düğümlerin içinde mücadele ediyor.” Kepler'in bu sözleri hümanist ve aydınlanmacı söylemleri akla getirir. Bu bağlamda İngiliz yazar Francis Godwin'nin 1638'de yayımlanan ve on yıl sonra Fransızcaya çevrilen öyküsü *Ay'daki Adam (The Man in the moon)* anlatısı da bu türün Avrupa'daki ilk örneklerinden biri olarak hatırlanmalıdır. Nitekim Cyrano, esin kaynaklarından olan Godwin'e açık göndermelerde bulunur romanında: *Öteki Dünya*'nın anlatıcısı Ay'da Godwin'in kahramanı Domingo Gonzales'le karşılaşacaktır. Cyrano'nun romanının Kepler ve Godwin'ilerden düşünsel olarak daha derinlikli, yazınsal olarak da daha üstün olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun nedenini onun şair ve yazar olmasında aramak yanlış olmaz.

Öteki Dünya'da anlatıcı-kahramanın adı hiç anılmaz; isminin Drycona olduğunu ancak Güneş'e yaptığı yolculuğun anlatıldığı devam niteliğindeki ikinci romanda öğreniriz². Drycona, Cyrano'nun anagramıdır; yani adında (Cyrano d') bulunan harflerin farklı bir biçimde sıralanmasıyla elde edilmiş bir isimdir. Dolayısıyla romanlarındaki anlatıcı kahraman Cyrano'nun kendisidir. Nitekim romanında, gerçek yaşamında kişisel ilişkilerinin olduğunu bildiğimiz Gassendi, Tristan l'Hermit, Moth La Vayer gibi çağdaşlarından ve güncel tartışmalardan söz eder.

Romanda, kendilerini insan olarak adlandıran (hatta Drycona iki ayaklı olduğu için onu insan olarak görmezler) dört ayaklı devasa varlıkların yaşadığı, yaşlıların çocuklara itaat ettiği, insanların yataklar yerine çiçeklerin içinde uyduğu, soyluların müzikle, halkın da mimiklerle konuştuğu, insanların kokularla beslendiği, hesabın şiirle ödendiği, kitapların bir küpe büyüklüğündeki aparatlar aracılığıyla doğrudan kulaklara okunduğu renkli ve fantastik bir «Dünya»'dır Ay. Bizim yeryüzünde söylediğimizin aksine, Aylılar kendi gezegenlerini Dünya, bizim dünyamızı da Ay olarak görürler. Böylelikle Cyrano de Bergerac, Ay'da değerleri, gelenek ve görenekleri, yaşam ve düşünce biçimleri bizimkilerden oldukça farklı olan “tersine” bir dünya yaratır. Batılı değerlerin ve *ötekinin*, yani kendisine benzemeyenin taşıdığı anlamı tartışır. Ay'a Dünya değil de Ay dediği için mahkemede yargılanan Drycona ile, sanık sandalyesine Avrupa uygarlığı oturtulur aslında. Başka türlü söylemek gerekirse, Dünya'nın ne olduğunu gösteren bir ayna olarak tasarladığı Ay'dan hareketle, Avrupalının gözünde yüce olarak görülen kimi değerlerin bile aslında nasıl da göreceli olduğunu ortaya koymaya çalışır. Dönemin tarihsel ve düşünsel koşullarının bir sonucu olarak

² Cyrano ile karışmaması için bundan böyle Drycona olarak anılacaktır.

ortaya çıkan kültürlerin göreceliliği düşüncesi, “Yeni”, ya da o zamanki bir diğer adıyla “Öteki Dünya”nın, yani Amerika’nın ve yerli halklarının keşfedilmesiyle girer Avrupalıların gündemine.

“Öteki” ya da Kültürlerin Göreceliliği

Onu mümkün kılan diğer pek çok etkenin yanında, Rönesans’ın oluşumu ve bugün bildiğimiz biçimiyle şekillenmesinde iki karşılaşmanın rolü yadsınamaz. İlki, Antik Yunan ve Roma kültürlerinin yeniden keşfiyle somutlaşan, hümanistlerde hayranlık uyandıran “eski”, yani Antik insanla karşılaşmasıdır. O kadar ki, Avrupalılar kökenlerini çok uzunca bir süre, kültürel, düşünsel ve bilimsel gelişmişliğiyle göz kamaştırıcı, bir mucize olarak görülen bu Antik uygarlıklara dayandırmaya çalışmışlardır. Bu nedenle olsa gerektir, pagan kültürler olmalarına rağmen, kendi kültürlerini onlarınkiyle bağdaştırmaya çabalamışlar ve bu anlamda “eski insanı” öteki olarak görmemişlerdir. İkinci önemli karşılaşma ise, dili, dini, kültürü, en çok da derisinin rengi kendisine hiç benzemediği için küçümsediği, barbar olarak nitelendiği, hatta insan olarak bile görmediği, yeni kıtanın “yeni” insanıyla olan karşılaşmalarıdır. Bu karşılaşma, bilim ve teknik alanlarındaki önemli gelişmelere koşut olarak büyük bir atılım yapan denizciliğin sayesinde 15.yüzyılın ilk yarısında başlayan ve 17. yüzyılın ortalarına kadar devam eden coğrafi keşifler çağının doğurduğu önemli sonuçlardan biridir. Başta Portekizliler ve İspanyollar olmak üzere, yeni kıtanın yeraltı ve yerüstü zenginliklerini yağmalamak için birbirleriyle yarışan Avrupalı devletler sömürge imparatorluklarına dönüşmeye başlamışlardır. Yayılmacı bir zihniyetle, elbette topraklara ve doğal kaynaklar el koymakla yetinmeyecekler, daha üstün gördükleri kültürlerini, dillerini ve dinlerini de dayatarak, işi yerel halkların ve kültürlerin yok edilmesine kadar vardırıacaklardır. Bu karşılaşma kaçınılmaz olarak bir karşılaştırmaya yol açar ve Avrupalı hümanistler Amerikan yerlileri üzerinden kendi değerlerini sorgularlar. Cyrano’nun da *Öteki Dünya*’da yaptığı gibi, hümanistler ötekinin aynasında kendisine bakacak, onun üstünden kendi değerlerini, kurumlarını, toplumsal yapılarını, doğayla ilişkilerini, nihayetinde, insanı, hatta kendi insanlıklarını yargılayacaklardır. Kültürlerin göreceli olduğunu ortaya koymaya çalışan Jean de Léry ve Montaigne gibi bazı hümanistlerin, bu barbar ve yamyam olarak nitelenen yerel halklara gösterdikleri ilginin, sempatinin, hatta hoşgörünün temelinde, bu yüzyılda başlayan ve sonraki yüzyıllar da devam eden Katolik-Protestan çatışmasının belirgin bir etkisi vardır. Bu çatışma, İrlanda örneğinde olduğu gibi, 20. yüzyıla kadar bile taşınmıştır. Aynı tanrıya ve dine inanan Katoliklerin, din kardeşleri olan Protestanlara karşı gösterdikleri tahammülsüzlük 1562-1598 tarihleri arasında sekiz iç savaşa neden olurken, insan aklının almakta zorlandığı kıyımlara yol açmıştır. Alexandre Dumas’ın *La Reine Margot* başlıklı romanına da konu olan, Paris’te bir gecede binlerce Protestanın öldürüldüğü 24 Ağustos 1572’deki Saint-Barthélemy katliamı, din savaşlarının en kanlı safhalarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bu katliamı izleyen sonraki haftalarda ölü sayısı on binlerle ifade edilir. Farklı olana gösterilmesi beklenen, talep edilen hoşgörü böylelikle girer hümanistlerin gündemine. Engizisyonu bir silah gibi kullanan Katolik Kilisesi’nin öğretisi ve dogmalarını eleştiren herkesi kolaylıkla aforoz ettiği, yakarak öldürdüğü bir iklimde, bu hoşgörü talebinin Amerikan yerlileri üzerinden dile getirilmesi kuşkusuz daha tedbirli bir yoldur. Altın peşinde koşan Portekizli ve İspanyolların Hristiyan kimliğinin altını özellikle ve cesurca çizen Jean de Léry ve Montaigne, yerli kabilelerin

barbar olup olmadığı ya da gerçekte kimin daha barbar olduğu sorunsalını din savaşları mezalimiyle paralellik kurarak ele alırlar.

Amerikan yerlileri üzerinden olmasa da söz konusu göreceliğin ele alındığı ilk yapıtlardan birisi, İngiliz hümanist Thomas More'un ideal bir devlet yapısı ve toplum düzeni önerdiği, bu yazınsal türe de adını veren *Utopia*'dır. Kültürlerin göreceliği Ütopya'nın başkenti Amaurate'a devlet işlerini görüşmek üzere gelen Anemolya elçileriyle ilgili bir anekdot üzerinden anlatılır. Ütopyalıların kültürünü, yaşam biçimlerini, törelerini bilmeyen; onların yoksul oldukları için kaba saba ve bir örnek giyindiklerini düşünen Anemolya elçileri, üstün olduklarını göstermek için oraya en şatafatlı kıyafetleriyle gelirler. Üstlerinde sırmalı kaftanlar, boyunlarında altın zincirler, ellerinde altın yüzükler, kulaklarında altın küpeler, başlarında da inci ve elmaslarla süslenmiş başlıklarla ortalıkta göründüklerinde önce bir şaşkınlık olur halkta. Yaratmayı bekledikleri etkinin aksine, herkes onlara acıyarak ve ayıplayarak bakar; hatta alay konusu olurlar. O kadar ki, bazıları onların elçilerin soytarıları olduklarını düşünür. Çünkü Ütopya'da "*kölelere ve mahkûmlara ceza olarak takılan, çocuklara oyuncak diye verilen ne varsa hepsini takıp takıştırmışlar*" dır (1992, s. 53). Oysa daha önce orada buldukları için "*Ütopyalıların süse değer vermediklerini, ipeği, altını hor gördüklerini*" bilen diğer ülke elçileri, olabildiğince sade giyinmişlerdir (1992, s. 75). Ütopya'da altın ve gümüş, örneğin, bir demir kadar değerli değildir. Ancak büsbütün faydasız madenler de sayılmazlar: kölelere zincir ve mahkumlara işaret yapmakta kullanılırlar. Hatta bu nedenden dolayı olsa gerektir, doğanın daha yararlı şeyleri daha kolay bulunabilecek yerlere koyarken, altını ve gümüşü en derinlerde gizlediğini düşünürler. Ütopyalıların gözünde her şey ancak doğadaki yeri ve faydası ölçüsünde değerlidir. Elmas gibi değerli taşlara gelince, çocukların oyalanmaları için ellerine verilen, oynadıkları nesnelere. Sonuçta her şey bir bakış açısidir ve özellikle kültür söz konusu olduğunda, hiçbir bakış açısı mutlak değil, görecelidir. Çünkü bazı şeyler bizim onlara attığımız değer ölçüsünde değerli ya da değildir ancak. Elçiler Ütopyalıları biraz tanıyıp, onların "*kendilerinininkinden çok başka düşünüşleri, töreleri olduğunu*" anladıktan sonra süslü giysilerini çıkarırlar (1992, s. 76). Thomas More'un "*yabancı töreler bizimkilerden ne kadar ayrıysa o kadar az inanılır onlara*" sözü, Montaigne'nin, yüzyılın başında keşfedilen Brezilya'nın yerli kabilelerinden Tupi'lerle ilgili verilen barbar yargısı hakkında söylediklerini çağrıştırır (2023, s. 217): "*herkes kendinde olmayan alışkanlıkları barbarlık olarak görüyor. Çünkü işin aslı, gerçek ve akıl için yaşadığımız ülkemizde gördüğümüz örnekler, duyduğumuz fikir ve alışkanlıklardan başka ölçütlerimiz yok.*" Montaigne'in bu konudaki görüşlerine geçmeden önce, 1556'te yaklaşık yaklaşık bir yıl bu kabileyle yaşamak zorunda kalan Jean de Léry'nin *Histoire d'un voyage faict en la terre du Brésil* (1578) başlıklı kitabından söz etmek gerekir. Montaigne'in bu konudaki en önemli kaynaklarından birisi Léry'nin kitabıdır. Bir Malta Şövalyesi olan Fransız Amiral Nicolas de Villegagnon, Brezilya'da bir Fransız kolonisi kurmak için Calvin'i de kullanarak, Kral II. Henri'yi ikna eder. Calvin'e Protestanların sığınabileceği, inançlarını özgürce yaşayabilecekleri güvenli bir liman, Krala da sömürgeleştirilecek topraklar vaat eder. Zorlu bir yolculuktan sonra Brezilya'ya ulaşan Vilgagnon, Rio de Janeiro körfezindeki Coligny adasında bir kale inşa edip, ilk Fransız kolonisini kurar. Calvin'den hem kendilerine rehberlik edecek hem de Protestanlığı yayacak din adamları göndermesini ister. Jean de Léry işte bu ekipte yer alan çömezlerden biridir. Ne var ki, çok geçmeden, Villegagnon mezhep değiştirip yeniden Katolik olur.

Mezhep farklılıklarından kaynaklı sorunlar baş gösterince Protestanlar koloniden kovulurlar. Jean de Léry Fransa'ya dönmek için bir yol buluncaya kadar, yaklaşık bir yıl boyunca Tupi'lerle yaşamak zorunda kalır. Jean de Léry'nin kitabını, yaşadığı bu deneyimden yirmi yıl sonra, din savaşlarının Fransa'yı kasıp kavurduğu bir dönemde yayımlaması anlamlı ve dikkat çekicidir. Villegagnon'un seferine katılıp on hafta gibi kısa bir süre sonra Fransa'ya dönen Kralın kozmografı Adré Thévet'nin 1557'de yayımladığı *Les Singularités de la France antarctique* adlı kitapta, Tupileri Amerika'nın insan eti yiyen en acımasız ve insanlık dışı halkı olarak nitelemesi ve koloninin başarısızlığa uğramasından Protestanları sorumlu tutması, arkadaşlarının da teşvikiyle, Jean de Léry'i kendi deneyimini yazmaya itmiştir. Léry'e göre Thévet'nin kitabı yalanlarla doludur. Thévet'nin yerlilere bakışı, sömürgeci ve yayılmacı zihniyeti temsil eden etnosantrik bir bakıştır. Yeni Dünya'nın insanlarını, daha üstün gördüğü kendi toplumunun norm ve değerleriyle yargılar. Bu bakışın tek temsilcisi o da değildir. Tupi yerlilerine tutsak düşen Alman denizci Staden'e göre (1979), yerlileri insandan çok hayvan olarak görmek gerekir, zira insan eti yiyebilmek hayvanlığın bir göstergesidir. İnsanı kültürle, daha doğrusu Hıristiyan Batı kültürüyle tanımlayan Staden'e göre, bu kültürsüz vahşileri insandan da saymamak gerekir. Jean de Léry'nin, kendilerinininkinden çok farklı da olsa, onların da kendi kültürleri olduğunu göstermeye çalışması bu anlamda dikkat çekicidir. Tıpkı *Supplément au voyage de Bougainville*'de Diderot'nun yaptığı gibi, yarattığı hayali diyaloglarda yerlilere büyük bir bilgelik atfederek, Avrupa'da inanıldığı gibi, onların akıldan yoksun varlıklar olmadığını göstermeye çalışır. Léry kitabında, doğaya saygı ve güven üzerine kurulu dengeli bir yaşam süren yerlilerin töre ve törenlerini, çocuklarıyla olan ilişkilerini, kendilerini ziyaret eden dostlarını nasıl karşıladıklarını, düşmanlarına nasıl davrandıklarını, nasıl avlandıklarını bir etnolog özeniyle anlatır.

Tupi kabilesinde insan eti yemenin bir beslenme biçimi olmadığını, düşmanlarına korku salmak ya da intikam almak amacıyla yapılan bir çeşit ritüel olduğunun altını çizen Léry, Brezilya yerlileri üzerinden kimin barbar olduğu sorunsalını din savaşları bağlamında dile getirir. Brezilyalı vahşilerin düşmanlarına karşı gösterdikleri tüyler ürpertici acımasızlıklara pek çok örnek verilebileceğini, ancak barbarlığın ölçüsünün sadece insan eti yemek olmadığını, Hıristiyan unvanını taşıyan kişilerin zalimlikte onlardan aşağı kalmadığını belirtir. Kaldı ki, Katolikler de aynı dine mensup yurttaşları olan Protestanları yemekte hiç tereddüt etmemişlerdir (Léry, 1995, s. 374-376):

[...] insan etini çiğnemek ve yemek (dediğimiz gibi) gibi vahşi bir eyleme gelmek istersek, bu bölgelerde, bu tarafta ve hatta hem İtalya'da hem de başka yerlerde Hıristiyan unvanını taşıyanların arasında düşmanlarını acımasızca öldürmekle yetinmeyip, ciğerlerini ve kalplerini yemeden cesaretlerini tatmin edemeyenler olmadı mı? Anlatılara atıfta bulunuyorum. Ve daha uzağa gitmeye gerek yok; Fransa'da olanlar ne? (Ben bir Fransızım ve bunu söylemekten utanç duyuyorum) O zamanlar krallığın her yerinde işlenen korkunç eylemlerden biri olan, 24 Ağustos 1525'te Paris'te başlayan [...] kanlı trajedi sırasında insan bedenlerinin yağı [...] en yüksek ve son teklifi verene alenen satılmadı mı? Bazılarının ciğerleri, kalpleri ve vücudunun diğer parçaları [...] kudurmuş katiller tarafından yenmedi mi? Benzer şekilde, Auxerre şehrinde Reform dinine mensup Cœur de Roi adında bir adam, aşağılık bir biçimde katledildikten sonra, bu cinayeti işleyenler onun kalbini

parçalara ayırıp, nefretten gözü dönmüş insanlara satmak için teşhir etmediler mi? ve nihayetinde onu kömürlerin üzerinde kızartıp, çoban köpekleri gibi öfkelerini tatmin ettikten sonra, yemediler mi? [...]

Bunlar göz önüne alındığında, yamyam vahşilerin, yani insan yiyenlerin zalimliği artık o kadar da iğrenç gelmiyor: çünkü, görüldüğü gibi, içimizde öyleleri var ki, onlar, yalnızca kendilerine düşman olan uluslara karşı saldıranlardan [Tupi'lerden] daha iğrenç ve daha kötüdürler. Çünkü onlar ellerini akrabalarının, komşularının ve yurttaşlarının kanına buladılar. Bu tür korkunç ve dehşet verici şeyleri görmek için onların [Tupi'lerin] ülkesi kadar uzaklara ya da Amerika'ya gitmemize gerek yok.

Din adına yapılan kıyımlara, akıl almaz işkencelere yakından tanıklık eden Montaigne'nin (2023, s. 222) Tupi'lerden söz ederken "her türlü barbarlıkta onlardan katbekat üstünüz" demesi Jean de Léry'inin söylemlerini çağırıştırır:

Bence en büyük barbarlık ölü bir insanı değil, canlı birini yemektir; henüz hissetme yeteneği olan bir insanı işkencelerle parçalamak, küçük parçalar halinde kızartmak, köpeklere ve domuzlara parçalattırmak (bunları sadece okumadık, kısa süre önce gördük ve eski düşmanlar arasında değil, komşular ve yurttaşlar arasında; daha da beteri dindarlık ve din adına). Bir bedeni öldükten sonra kızartıp yemekten daha büyük bir barbarlıktır bu (2023, s. 221).

Dinsel fanatizmi mahkûm eden Montaigne, yıllar sonra, "Acımasızlık üzerine" başlıklı denemesinde bu konuyu yeniden ele alır. Gerçek barbarlığın ne olduğunu şu sözlerle ifade eder (2023, s. 479):

İç savaşlarımızın getirdiği düzensizlikler yüzünden çirkinliğin ve sapkınlığın sayısız ürkütücü örneğinin olduğu bir çağda yaşadım. Bizim her gün tanık olduğumuz bu kötü görüntülerin daha beteri tarihte katiyen görülmemiştir. Ama ben buna kesinlikle alışmadım. Sadece zevk için cinayet işleyebilmek, baltayla kol bacak kesebilmek, yepyeni işkence ve öldürme yöntemleri bulabilmek için çırpınmak; gözümle görmeden önce böyle canavarların olabileceğine kesinlikle inanamazdım. Üstelik bütün bunlarda düşmanlık, çıkar gibi şeylerin söz konusu olmaması, amacın sadece korkunç acılar içinde can veren bir insanın acı veren hareketlerini keyifle seyretmekten, içler acısı iniltilerini ve çığlıklarını duymaktan alınan zevk olması. İşte acımasızlığın varabileceği son nokta budur.

Görüldüğü gibi, Cyrano'nun Ay'ından önce, öteki dünya Amerika kıtası, *öteki* de yeni keşfedilen kıtanın yerlileridir. O dönemde, Fransa'nın kendi içindeki *ötekisi* Protestanlardır. Montaigne ve Jean de Léry'in yaptığı gibi iki konu kaçınılmaz olarak bir arada gündeme gelir. Aydınlanmacı 18. yüzyılın ısrarla üzerinde durduğu vicdan özgürlüğü ve talep ettiği dinsel hoşgörü, tarihsel bağlamın ortaya çıkardığı ve ilk örneğini hümanistlerde gördüğümüz kültürlerin göreceliliği düşüncesinin bir sonucudur. Din savaşlarına son veren 1598 tarihli Nantes Fermanı'yla, Protestanlara inanç özgürlüğü hakkı verilecektir. Bu, tansiyonu bir süreliğine yatıştırmış gibi görünse de, Katolikler ve Protestanlar arasındaki çatışma bir biçimde hep devam edecek ve 1685'te yayımlanan Fontainebleu Fermanı'yla, daha önce verilen haklar iptal edilerek Protestanlık şiddetli bir biçimde yasaklanacaktır. Dolayısıyla materyalist Cyrano'nun, aynı zamanda sözcüğün dinsel

anlamına da gönderme yapan *Öteki Dünya*'sını böylesi çalkantılı bir dönemde yazması anlamlı, bir o kadar da kaçınılmaz gibidir.

Tersi ve Yüzü: Aynanın İçindekiler

Daha gelişmiş olduklarını düşündürebilecek bütün farklılıklarına, tuhaflıklarına ve renkliliklerine rağmen, Cyrano'nun Ay'da bir ütopya, yani alternatif, ideal bir dünya yaratmadığını hemen belirtmek gerekir. Aylıların dünyası, o günün dünyasını, insanını ve farklı alanlardaki çatışmalarını yansıtan bir aynadır sadece. Bir argümantasyon yöntemi olarak Barok edebiyatın çokça başvurduğu karşıtlığın (fr. *contraste*) öteki ucudur. Yaşam biçimleri, fiziki görünümleri dünyalılardan çok farklı görünse de romanda gündeme taşınan ve tartışılan sorunlardaki tavırları göz önüne alındığında fazlasıyla o dönemin insanını yansıtır. Yarattığı bu karşıtlık ve paralellik, Cyrano'ya, mutlak olarak kabul edilen pek çok şeyin aslında göreceli, yani tartışmaya açık olduğunu söyleme olanağı verir.

Romanın en başında, anlatıcı ve dört arkadaşı, birlikte yaptıkları bir ziyaretten dönerlerken, Paris yakınlarında bir yerde dolunayı görürler. Her biri Ay'ın ne olduğu hakkındaki görüşünü dile getirir. Birisi onun "evrenin sırrına açılan bir pencere", diğeri "Artemis'in Apollon'a verdiği av etiyle dolu platin tepsi", bir üçüncüsü de onun "kendisi etrafta yokken dünyada neler olup bittiğini gözetlemek için ışıklarını söndüren güneşten başkası olmadığını" söyler (Bergerac, 2021, s. 5). Bu görüşler dünyanın düz olduğu ve bir öküzün boynuzunda oturduğu türünden, hiçbir bilimsel dayanağı olmayan söylemleri anımsatır. Oysa akla, gözleme, eleştirel düşünceye dayanmayan bilgi de görecelidir. Anlatıcı, bilimsel dayanağının Pisagor, Epiküros, Demokritos, Kopernik ve Kepler olduğunu belirttiği görüşünü dillendirdiğinde, diğeri onunla alay ederler (2021, s. 5): "Sizin zamanı çabucak geçirmek için saydığınız bu fikirlerle alay etmiyorum fakat bana sorarsanız, Ay aslında tıpkı bizimki gibi bir dünya ve bizim dünyamız da onun Ay'ı [...] Hatta belki tam şu anda Ay'da yaşayan birileri de buraya Dünya dediği için alay konusu oluyordur."

"Ayın da bir dünya olduğunu" insanlara söyleyebilmek için şüphelerinden kurtulmalı ve iddiasını kanıtlamalıdır. Ay'a yolculuk yapma düşüncesinin temelinde işte bu olgu vardır. Çiy damlalarıyla doldurduğu şişeleri vücuduna bağlayarak göğe yükselmeye başlar, ancak yarım günde dokuz yüz fersah yol alarak, Ay yerine Yeni Fransa olarak adlandırılan Kanada'ya iner. Bu olağanüstü durum Kanadalı otoritelerde, özellikle de onun bir büyücü olduğunu düşünen Cizvit papazlarında kuşku uyandırır. Anlatıcı göğe iki fersah yükseldikten sonra Kanada'ya inmesinin nedenini, o havadayken dünyanın dönmüş olmasına bağlar. Cyrano böylece konuyu dünyanın düz

mü yuvarlak mı olduğu ve güneşin mi dünyanın etrafında döndüğü, yoksa dünyanın mı güneşin etrafında döndüğü tartışmalarına ve kilisenin aldığı pozisyona getirecektir. İçinde Batlamyus, Brahe, Gassendi, Kopernik gibi gökbilimcilerin tezlerinin gündeme getirildiği uzun bir tartışmaya girer. Dünyanın döndüğüne inanan, ancak dünyanın oluşumunda olduğu gibi, bu olguyu teolojik bir biçimde açıklayan bir papazın görüşleri bu tartışmada gündeme gelir. Bu elbette gülünç bir açıklamadır (2021, s. 12): *“Aslında ben de Dünya’nın döndüğüne inanıyorum, fakat Kopernik’in ileri sürdüğü sebeplerden değil. Bana göre, Kutsal Kitap’ta öğretildiği gibi, Dünya’nın merkezindeki cehennem ateşine atılanlar, oradan kurtulmak için durmadan yukarı tırmanıyor, böylece kafesteki farenin tekerleği döndürmesi gibi, Dünya’yı döndürüyorlar.”* Romanda dile getirilen bilimsel ve felsefi tartışmalar o dönemin gerçek tartışmalarıdır ve kitaptaki bilimsel söylemler o günün ilerici tezlerine dayanır (Seguin Maria, 2004, s 159-171). *Öteki Dünya* yayımlandığında, Galileo’nun ölümü üzerinden sadece 15 yıl geçmiştir ve konu bütün canlılığıyla hala gündemdedir. Aya çıkma hayalinden vazgeçmeyen kahramanımız, ilk fırsatta yaptığı bir makinayla hedefine varacaktır. Ancak, ileride yeniden değineceğimiz gibi, kendisini ekseninde din-bilim çatışması ve düşünce özgürlüğünün olduğu benzeri tartışmaların içinde bulacaktır.

Ay’a vardığında, Aylı insanlarla karşılaşmadan önce, “Yeryüzü Cenneti”ne düşer. Yaptığı münasebetsizlik yüzünden dinsizlikle suçlanıp, kendisini o cennetten kovduracak, giderken gizlice Bilgi Ağacı’ndan bir elma çalacak, tadına baktığı anda ruhuna bir “karaltı” çöktüğünü hissedecektir (Bergerac, 2021, s. 33). Sonrasında, dört ayaklı oldukları için ilk bakışta hayvan olduklarını sansa da ilginç bir biçimde cüsselerinin, görünümünün ve yüzlerinin bizimkine benzediği, böğürdüklerinde canavara benzeyen, ortalama on iki dirsek boyundaki devasa varlıklarla karşılaşır. Bunların Ay insanları olduklarını anlar. Dili dillerine benzemeyen, iki ayağının üzerinde duran, kendilerinininkine kıyasla cüssesi çok küçük olan kahramanımızın insan olduğuna inanmazlar. Onun ne olabileceğine dair bir tartışma başlar. Kraliçe’nin küçük hayvanının dişisi olabileceği tahmin edilir. Söz konusu hayvan, kendisi gibi Ay’a yolculuk yapan, daha önce sözünü ettiğimiz İngiliz yazar Francis Godwin’in “Aydaki Adam” anlatısının İspanyol kahramanı Domingo Gonzales’dir. Uzunca bir süre müzakere ettikten sonra, bir hayvan olduğuna kanaat getirilir; ancak türünden emin olamazlar. “Nadir hayvan bakıcısı” bir hokkabaz, Kraliçe’ye götürülünceye kadar kendisinin ona emanet edilmesi için yalvarır. Kimse karşı çıkmayınca, ona “heykelcik olmayı”, “takla atmayı”, “yüzünü ekşitmeyi” öğretir, akşamları kapı önünde gösteri yaptırıp para toplar (2021, s. 34-35). Bir maymun gibi sergilenen, insanları eğlendirmesi beklenen kahramanımız, bu kendisinden farklı olan insanların içinde bir sirk hayvanı muamelesi görür. Kahramanımızın böyle bir sirk hayvanı gibi sergilenmesi, Avrupa’da, özellikle 19. yüzyılda bir moda haline gelen ve 20. yüzyılın ortalarına kadar varlığını koruyan “insanat bahçeleri”ni akla getirir. Ucube gibi görülen cücelerin, albinoların, kamburların sergilenmesi olgusu oldukça eski olsa da Amerika’nın keşfiyle birlikte sergilenen insanların arasına kıtanın yerlileri de eklenir. Colomb çıktığı seferden getirdiği altı yerliyi İspanyol Sarayı’nda takdim eder. 1550’de Rouen’da düzenlenen Brezilya festivalinde, yukarıda andığımız Tupi yerlilerinden günlük hayatlarını resmeden bir gösteri yapmaları istenir. 1644’te Danimarka Kralına göstermek için Grönland’lı yerliler kaçırlır. 1686’da, Siyamlı elçiler 14. Louis’ye egzotik bir gösteriymiş gibi takdim edilir. 18. ve 19. yüzyıllarda, gerek Koloni ve etnografya sergilerinde,

gerekse Evrensel Sergi'lerde, yerlilerin teşhir edildiği bölümler oldukça popülerdir. Milyonlarca izleyicinin bilet parası ödeyerek katıldığı bu sergilerin arka planında korkunç ve trajik hikâyeler vardır (Bancel vd. 2000). Drycona'ya dönecek olursak, hokkabazın onu "bir ipin ucunda kukla gibi hoplattığı" bir gün, sonradan adının Sokratesin Cini olduğunu öğrendiğimiz, bizim dünyamızın dilini konuşan bir adam, Jean de Léry ve Montaigne'nin söylemlerini anımsatan şu sözlerle onu teselli eder (Bergerac, 2021, s. 35): "*Burada da, oradaki gibi, alışlagelmeyen şeylerin düşüncesine tahammül etmeme adiliği vardır. Lakin bilin ki sizin dünyanızda da insan olduğunu söyleyen bir yabancı çıksa, sizin alimleriniz de onu bir canavar ya da şeytanın maymunuymuş gibi boğardı.*" Kralın sarayına getirilen Drycona, orada İspanyol Gonzales'le karşılaşır. İki ayaklı oldukları için Drycona ve Gonzales küçümsenirler; zira Dünya'dakilerden çok da farklı olmayan rahiplere göre, insan dört ayaklı bir canlıdır. Söylemlerini dinsel bir temele dayandırarak, dört ayaklı olmalarını Tanrının kendilerine bahsettiği bir lütuf olarak görürler (2021, s. 60):

Onlarla aramızdaki farklılara bakın. Biz dört ayak üzerindeyiz, çünkü Tanrı bizim gibi değerli varlıkların yere daha sağlam basmasını istedi. İnsanı kendi kaderine bırakmak istemedi, bu yüzden de düşmesin diye onu dört ayak üzerine koyma zahmetine girdi. Lakin bu iki yabancı var edilirken karışmadı. Onları tabiatın keyfine bıraktı, tabiat da kaybetmekten kokmadığı bu varlıkları iki ayak üzerinde bıraktı... Kuşlar bile onlar kadar hor görülmedi. En azından ayaklarının zayıflığını örtmek yahut bizden kaçarken kendilerini havaya atabilmek için kanatları var.

Mademki kuşlar gibi iki ayakları vardır, o halde kuş olsalar gerektir. Halkı onun bir kuş, tüyleri yolunmuş bir papağan olduğuna ikna etmeye çalışırlar. Nitekim Yüksek Meclis'in kesin emriyle Drycona kafese kapatılacaktır. Sorun şu ki, bir hayvan göre biraz fazlaca akıllıdır. Zekâsıyla takdir görmeye başlayınca, rahipler, hangi sınıfa mensup olursa olsun herkese, onun akıllı olduğuna inanmayı katiyen yasaklayan ve zihinsel her hareketini ona içgüdülerinin yaptırdığını söyleyen bir kararname yayınlamak zorunda kalırlar (2021, s. 61). Kafeste büyük ilgi gören kahramanımız zamanla gelip gidenlerden onların dilini de öğrenmeye başlar. Rahiplerin aforoz ve dışlanma tehditlerine rağmen halkın bir bölümü, onun hayvan olduğuna ilişkin verilen bu dinsel görüşe katılmadıkları için Devletler Meclisini toplayıp onu yargılamak zorunda kalırlar. Felsefe, fizik gibi pek çok konuda sorgulanır. Kitapta, bizim burada değinmediğimiz, ciddi bir Aristoteles eleştirisi vardır. Pek çok şey söylemesine rağmen mahkemenin ikna olmaya niyeti yoktur. Son çare olarak Drycona Aristo'nun ilkelerini öne sürer, ama işe yaramaz. Karşı argüman olarak, Aristoteles'in felsefesini ilkelere uyarlayacağı yerde, ilkelerini felsefeye uyarladığını, üstelik en azından bu ilkelerin başka inançlardan daha mantıklı olduğunu kanıtlaması gerekirken, onun bunun bile yapmadığını söylerler. Dolayısıyla Aristoteles'in düşüncelerine inanmamakta hiçbir sakınca yoktur (2021, s. 62). Mahkeme söz konusu ilkeleri reddeder; dahası Drycona'nın itiraz etmesini de yasaklayarak, oybirliğiyle onun insan olmadığına karar verir (2021, s. 62). Ayrıca başını böyle dik tuttuğuna bakılırsa, bir deve kuşu olabileceği ihtimali de vardır. Böylelikle kafesine geri tıklması emredilir. Bir süre sonra, bu de kez fizik konusunda sorguya çekilmek üzere saray erkânının huzuruna çıkartılır. Sorguya başkanlık eden kişi uzun uzadıya dünyanın yaratılışıyla ilgili düşüncelerini anlatır ve bunun mutlak olduğunu söyler. Bu tez Hristiyanlık öğretilerine aykırı olduğu için Drycona buna itiraz eder. Cyrano hem sansürden kaçınmak hem de *heretik* ilan edilip

aforoz edilmemek için kahramanını Hristiyanlığın temsilcisi gibi göstermeyi tercih eder bütün kitap boyunca. Hristiyanlık eleştirisini Ay insanların ağzında duyarız. Drycona Tanrının dünyayı altı günde yaratması konusunda ne diyeceğini sorduğunda, adam buna cevap vermek yerine gülmekle yetinir. Bu alaycı tavra öfkelenen kahramanımız, kendisini tutamayarak “onların Dünyası’nın ancak bir Ay olduğuna inanmaya başladığını” söyler. Geldiği ayın Dünya, onların dünyasının da Ay’dan başka bir şey olmadığını söylemesi hemen papazlara yetiştirilir. Papazlar bu inkârın, onun su cezasına çarptırılması için yeterli bir sebep olduğunu söylerler ve Galileo’nun davasını anımsatan bir biçimde üçüncü kez sanık sandalyesine oturtulur. Anlaşılacağı üzere, suda boğulma cezası, bu “tersine dünyada”, dünyadaki yakılma cezasına tekabül eder. Bu bağlamda, Kopernik’in güneş merkezli evren teorisini desteklediği için Engizisyon mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılan felsefeci ve din bilimci Giordini Bruno’nun 1600 yılında yakılarak öldürüldüğü, ancak sonradan düşünce özgürlüğünün simgelerinden biri haline geldiği hatırlanmalıdır. Böylelikle bir kez daha sanık sandalyesine oturtulan Drycona’nın davası, tıpkı daha öncekiler gibi, adil olmayan koşullarda görülmeye başlar. Suçlamaları yönelten başpiskoposa, mahkeme heyetinin mantıklı düşünmesini engellemek için bilerek seçtiği yüksek sesli bir trompet müziği eşlik eder. Suçlamalara karşı kendisini savunmak için ayağa kalkan Drycona’nın imdadına, bir kez daha, her defasında farklı görünüm ve kimlikle ortaya çıkan Sokrates’in Cini koşar. Onun avukatlığına soyunan Sokrates’in Cini, eğer sanık iddia ettiği gibi bir insansa, sırf düşüncesini söyledi diye için ona ceza verilemeyeceğini söyler (2021, s. 69):

Efendiler, beni dinleyin. Bu adamı, maymunu veya papağanı, geldiği Ay’a Dünya dediği için cezalandıramazsınız! Ay’dan gelme bile, eğer bir insansa, tüm insanlar özgür olduğundan, o da istediğini düşünmekte özgür değil midir? Ne yani! Onu sizin gibi düşünmeye zorlayabilir misiniz? Şimdi onu Ay’ın Dünya olmadığına zorlayacaksınız. Oysa buna gerçekten inanmayacak. Nitekim bir şeye inanmak için insanın zihninde, o şeye ilgili hayırlardan çok evetlerin çokluğu teşkil ettiği olasılıkların bulunması gerekir. Siz ona olasılıkları gösteremedikten yahut o bunları kendi mantığına oturtmadıktan sonra size inandığını söylese bile aslında inanmayacaktır.

Cyrano bu sözlerle, 16. yüzyıl hümanizmiyle birlikte sistematikleşmeye başlayan düşünce etiğinin temel direkleri olan düşünce özgürlüğü (fr. *liberté d’esprit*), özgür irade (fr. *libre arbitre*) ve eleştirel düşüncenin (fr. *esprit critique*) altını çizer. Sokrates’in Cini, eğer sanık, kendi söylemlerine aykırı olan her şeyi şeytanlaştıran papazların iddia ettiği gibi bir hayvansa, zaten bir cezaya çarptırılmaz, çünkü hayvanların cezai ehliyeti yoktur (2021, s. 69):

Farz edelim ki dediğiniz gibi mantıksız bir hayvan, o halde, siz hangi mantıkla onu mantığına karşı günah işlemekle suçlayabilirsiniz? Ay’ın bir dünya olduğunu söylemiş. İyi de hayvanlar zaten içgüdüleriyle hareket eder, öyleyse bunu kendisi değil, içgüdüdür. [...] Tutkular size ilkelerinizi unutturduğunda bile doğanın hayvanları yönlendirmediğini akıl edin ki bir hayvanın tuhaflığından dolayı endişelenmek hiç değilse biraz yüzünüzü kızartsın. Beyler, bir karınca yuvasının başında bekçilik eden orta yaşlı bir adam görseniz ve bu adam, eşini düşüren bir karıncaya fiske atsa, kimi zaman komşusundan buğday tanesi çalan bir karıncayı cezalandırır veya yumurtalarını bırakıp giden anne karıncayı adalete teslim etmeye çalışsa, bu adamın boyundan büyük işlere kalkıştığını ve mantıksız

hayvanları boşu boşuna mantıklı olmaya zorladığını düşünmez misiniz? Öyleyse saygıdeğer piskoposlar, bu minik hayvanın tuhaflıklarından nasıl bir fayda beklersiniz?

Bu etkili savunmanın sonucunda, Kralın fermanıyla bundan böyle insan sayılacak ve özgür bırakılacaktır. Ancak insan olmanın kuşkusuz bir bedeli vardır: suda boğulma cezası utanç verici başka bir cezaya çevrilecektir. Bu yeni fikir(ler)in “zayıf ruhlar”ın üzerinde olumsuz etkilere yol açmaması için, Ay’a Dünya değil de Ay dediğini herkesin önünde inkar edecektir. Ferman okunduktan sonra, üzerine “utanılacak derecede şatafatlı kıyafetler giydirilip, boyunduruğa vurulmuş dört prensin çektiği gösterişli bir arabaya” bindirilir ve şehrin dört bir yanındaki kavşaklarda şunları söylemeye zorlanır (2021, s. 70):

Ey ahali, söylemek isterim ki bu ayak bastığımız bir ay değil, dünyadır ve şu aşağıdaki, bir dünya değil, aydır. Papazlar buna inanmamızın en hayırlısı olduğunu buyurur.

Öteki Dünya’nın yayımlanmasından yaklaşık 25 yıl önce, 1633’te, Engizisyon Mahkemesi’nin piskoposları da Galileo’ya, dünyanın dönmediğine ve evrenin merkezinin güneş değil Dünya olduğuna inanmanın en hayırlısı olduğunu buyurmuşlardır. Bu sahne işkence ve aforoz edilme tehdidiyle (Baretta, 1999, s. 457), Engizisyon’un önünde diz çökerek, Kopernik’in güneş merkezli evren modelini inkâr etmek zorunda kalan Galileo’nun yargılanmasına açık bir göndermedir. Farklı olana gösterilmeyen hoşgörü, farklı düşünene de gösterilmez. Nihayetinde Drycona’nın kimliğinden (türünden) dolayı değil de düşüncesinden dolayı mahkûm edilmesi dikkat çekicidir.

Kimi örneklerde görüldüğü gibi, Ay insanları da dönemin Avrupalıları gibi etnosantriktir. Kendi kültür, değer ve inançlarıyla yargılarlar Drycona’yı. 16. yüzyıl hümanist düşüncesinin önemli izleklerini gündeme getirecek biçimde tasarlanan romanda, *Öteki Dünya*’nın farklı insanların kültür ve yaşam biçimleri de farklı olacaktır kuşkusuz. Böylelikle göreceliğin altı defalarca çizilir. Drycona, halkın, sağ dizine fiske vurarak kışkanç ve nankör olduğunu teyit ettiği, Parlamento’nun da kendi yatağında, eceliyle ölmeye ve öldükten sonra da gömülmeye mahkûm ettiği, “ahlâksız” bir adamın cenaze törenine rast gelir: “Bizim ülkede uzun ömür, huzurlu bir ölüm ve kalabalık bir cenaze büyük bir lütuf sayılırken sizin ülkenizde ibretlik bir ceza olarak görülüyor” der (2021, s. 101-102). Muhatabı daha da şaşkındır (2021, s. 102):

Ne, gömülmeyi nimetten mi sayıyorsunuz? İçinden kurtlar çıkan, yanaklarını yiyecek kurbağaların merhametine teslim edilmiş bir cesetten ve musibete batmış bir insan bedeninden daha korkunç bir şey düşünebilir misiniz? [...] Götürülürken gördüğünüz bu sefil, bir kuyuya atılarak aşağılanmanın yanı sıra yüz elli arkadaşından oluşan bir konvoyla taşınmaya mahkûm edildi. Arkadaşlarına da böylesi kışkanç bir nankörü sevmelerinin bedeli olarak üzgün suratla cenazeye katılmaları emredildi. Aslında yargıçlar adamın bazı suçlarını kıt aklı yüzünden işlediğine kanaat getirip ona acımasaydı, arkadaşlarına ağlama cezası da verirlerdi.

Suçlular haricinde herkesin yakılarak uğurlandığı bu dünyada, bize oldukça tuhaf gelebilecek kendi törelerindeki ideal ölüm biçimini, sonrasında yapılan cenaze törenini ve bütün bunların nedenlerini kendi mantığı içinde ayrıntılı bir biçimde anlatır. Diğer ayrıntılar bir yana, törenin son safhasında, ölen kişinin arkadaşları üç dört gün boyunca, onu yeniden ve başka bir biçimde yaşatmak umuduyla, “sadece ölünün çiğ etini yiyerek besleni[p]”, kendileri için seçilen genç kızlarla birlikte olurlar (2021, s. 103).

Evinde misafir olduğu genç adamla Avrupa toplumunda bir tabu olan cinsellik üzerine konuşurken *“Vah vah, üreme simgelerinin edepsiz, yok edicilerin onurlu sayıldığı zavallı ülke! Üstelik de bu uzva, sanki hayat vermekten daha müthiş, hayat olmaktan daha alçakça bir şey varmış gibi “utanç verici kısımlar” demişsiniz!”* der (2021, s. 106). Bu diyalog Montaigne’in *Denemeler*’indeki sözlerini anımsatır (2023, s. 936): *“Son derece doğal, gerekli ve meşru olan cinsel ilişki insanlara ne yaptı da utanmadan konuşulmuyor, ciddi ve doğru düzgün oldukları söylenen sohbetlerden dışlanıyor? Öldürmek, çalmak, ihanet etmek gibi kelimeleri pervasızca kullanıyoruz ama bu ilişkiden alçak sesle, fısıldayarak bile söz edemiyoruz.”* Konudan rahatsız olan Drycona, genç ev sahibini kendi dinine, yani Hristiyanlığa döndürme isteği duyar içinde. Zira, ona göre *“Tanrıyı anlayabilecek kabiliyetteki”* bu kadar akıllı biri kendi dehasını boşa harcamamalı, bunu kendisini *“hayvan güruhundan”* çekip almakta kullanmalı ve böylece inançlı bir insan olarak ölümsüzlüğü [ruhun ölümsüzlüğü] tatmalıdır. Genç adam kahkahalarla güler Drycona’nın düşüncesine (Bergerac, 2021, s. 106):

Ne! dedi. Ruhumuzun hayvanlarınkinden farklı şekilde ölümsüz olduğunu mu sanıyorsunuz? Doğrusunu isterseniz sevgili dostum, gururunuz pek cüretkâr! Peki söyler misiniz, bu ölümsüzlüğün hayvanların aleyhine olduğunu nereden çıkardınız! Onlarda bulunmayan mantık yeteneğine sahip olduğumuz için mi? Öncelikle buna itiraz ediyorum ve ne zaman isterseniz, onların da bizim gibi mantık yürütebildiğini size kanıtlarım. Üstelik mantığın yalnızca bizim türümüze özgü olarak dağıtıldığı ve yine yalnızca bize özgü olduğu doğruysa bile, insanoğlunu zaten mantıkla ödüllendirmiş Tanrı’nın onu bir de ölümsüzlükle zenginleştirmesi gerektiğini mi söylüyorsunuz?

Kendisini hayvanlardan ayıran akıllı, iradesi ve düşünme yetileriyle, bu nitelikleri bahşeden Tanrı’nın ayrıcalıklı varlığı olduğunu düşünen, Pascal’ın deyimiyle kendisini *“evrenin övüncü”* olarak gören (Hristiyan) insanın kibri eleştirilir bu sahnede. Zira, insanı bu yetilerinden dolayı bunca yücelten hümanizm, makalemizin en başında alıntıladığımız André Malraux’nun dediği gibi (2004, s. 899), *“benim yaptıklarımı hiçbir hayvan yapamaz”* demek değildir; insanın içindeki hayvanın isteklerine hayır diyebilmesi, onları yontması, bir anlamda içindeki hayvanı ehlileştirmesidir. Bu da ancak kültürle, bilgiyle, eğitimle, kendisine benzemeyene gösterdiği hoşgörüyü mümkündür. İnsan kendisini aşarak en iyi haline ancak böyle ulaşabilir. Bunun içindir ki pek çok boyutu olan hümanist düşünce, her şeyden önce bilginin ve buna erişimin yolu olan eğitimin kutsanmasıdır. Gargantua’nın, dünyanın yağmur yağmadığı için bütünüyle susuz kaldığı bir dönemde doğan oğluna, kendi uydurduğu bir etimolojiyle, *“ölesiye susamış”* (fr. tout assoifé) anlamına gelen Pantagruel adını koyması boşuna değildir. Söz konusu dönem, Rabelais’in bir canavar olarak gördüğü cehaletle özleştirdiği Ortaçağ, susuzluk da bilgiye olan susamışlıktır. Zamanı gelince, kendisini uçsuz bucaksız bir *“ilim deryası”* olarak görmek istediği oğlunun, bütün susamışlara efendilik etmesini hayal ederek koymuştur bu ismi (Rabelais, 2023, s. 20). Bu nedendir ki, Erasmus’tan Rabelais’ye, Montaigne’den La Boétie’ye, burada adını anmadığımız pek çok hümanist eğitimin önemini özellikle vurgular yapıtlarında. La Boétie’ye (2015, s. 40) göre, eğitim sadece önemli değil, hayatıdır de. Tiranların, insanları gönüllü kulluk yapmaya alıştırmak için farklı yöntemler kullanarak unutturduğu özgürlüğü, bir gün özgürlük dünyadan tamamen kaybolursa bile, onu asla unutmayacak ve bir gün mutlaka geri getirecek olanların *“zihinlerini eğitimle ve bilgiyle düzeltmiş”* kişiler olacağını söyler. Gargantua’nın *“ilahi bir esinle”* (Rabelais, 2023, s. 54) icat

edildiğini söylediği matbaa, bilgiye erişimi kolaylaştırarak insanlığın çehresini değiştirmiştir. *Öteki Dünya*'da bilgiye erişmek daha da kolaydır; bizim dünyamızdaki gibi insanların bilgileri kitaptan okumasına ihtiyaç yoktur. Pikabın çalışma prensibini anımsatan bir sistemle, yazarlar kitaplarını küpe büyüklüğündeki küçük makinalara kaydederler; insanlar da bu aparatları kulaklarına takarak, istedikleri zaman, istedikleri yerde, üstelik yazarlarının kendi sesinden dinlerler kitapları. Kendisine hediye edilen iki kitaptan birinin elmaştan yontulmuş bir kutuda, diğerrinin ise ikiye ayrılmış devasa bir incinin içinde bulunması bilgiye verilen yüksek değerin işaretidir (Bergerac, 2021, s. 101):

Bu mucizevi kitabın icadı üzerine kafa yorarken, bu ülkenin on sekizlik gençlerinin bizim sakalı ağarmışlardan daha bilgili olmasına artık şaşırıyordum. Konuşmaya başlar başlamaz okumayı da öğreniyorlar, onu aksatmıyorlar; odada, yürüyüşte, kasabada, yolculukta, ayakta, at sırtında ya ceplerine koyarak ya da eyerlerinin kayışına bağlayarak böyle otuz kitabı yanlarında taşıyorlardı. Bir ya da birkaç bölümü veya keyifleri yerindeyse tüm kitabı okumak için tek bir yayı germeleri yetiyordu. İşte böylece ölü ya da diri, ebediyen bütün büyük insanları bizzat kendi seslerinden dinleyebiliyorsunuz.

Gargantua'ya göre (Rabelais, 2023, s. 54), matbaa nasıl ilahi bir esinle icat edildiyse, savaşlarda büyük yıkımlara yol açan toplar da bir o kadar şeytani bir esinin ürünüdür. Kuş muamelesi gördüğü dönemde kafeste tutulan Drycona, Ay insanların dillerini de iyice öğrendikten sonra, kendisini ziyarete gelenlerle farklı konularda uzun sohbetler yapar. Bu konuşmalardan birinde gündeme gelen konulardan birisi de savaştır. Kral'ın kızımdan ülkelerine savaş ilan edildiğini öğrenen Drycona "*Ne yani, burada da bizim dünyadaki gibi krallar arasında savaş mı çıkıyor*" diyerek şaşkınlığını gizleyemez (Bergerac, 2021, s. 62). Orada, adil olmak adına, savaşların eşit sayıda ve nitelikte askerlerin arasında yapıldığını öğrenmek şaşkınlığını daha da arttırır. Bir kral düşmanını adil bir biçimde yense bile, savaş henüz sonuçlanmış sayılmaz: "*görece daha az sayıdaki bilgin ve fikir adamlarından oluşan başka ordular da vardır ve devletlerin nihai galibiyeti ile mağlubiyetini, onların mücadelesi belirler*" ve "*bu yolla kazanılan galibiyet, cephe kazanılan üç galibiyete denktir*" (2021, s. 63). Böylece, bir kez daha, bilim ve düşünce adamlarına verilen değerin altı çizilir. Drycona, sadece kendi haklılıklarına inanarak ve buna dayanarak başka ülkelere savaş açan Avrupalı krallar için savaşta her şeyin "mübah" olduğunu söyler. Genç kız herkesin kendisini haklı gördüğü bir durumda, neden tarafsız bir hakeme başvurmak, mevcut pozisyonlarını korumak, hatta çekiştikleri topraklar için bir el iskambil oynamak gibi daha barışçıl başka seçenekler varken, "*kendilerinden iyi, dört milyondan fazla insanın başı uçurulurken*" bu kralların, alay edercesine, makamlarında rahat rahat oturmasına isyan eder (2021, s. 64). Cyrano, kendi hırsları için halklarını savaşlarda kurban eden kralları eleştirir burada. Bu eleştirilerin onun gibi savaşa aktif olarak katılmış gözü pek bir askerden gelmesi de ayrıca anlamlıdır.

İroni ve mizahı bir kalkan gibi kullanan Cyrano'nun, Ay'ın aynasında yansıttığı, ancak yer darlığı nedeniyle bizim burada hepsine değinemediğimiz önemli başka izlekler de var kuşkusuz. Romanın sonunda Dünya'ya dönen Drycona, devam niteliğindeki *Güneş Devletleri ve İmparatorlukları*'nda, Ay'da yaşadıklarını anlattığı zaman Colignac Papazı tarafından büyücülükle suçlanarak tutuklanacaktır. Tutulduğu kuleden kaçmak için yaptığı araç, bir hesap hatası nedeniyle Güneş'e doğru yol alır.

SONUÇ

Cyrano de Bergerac, düşünce adamlarının, düşüncelerinden dolayı Engizisyonun emriyle yakıldığı bir dönemde, tıpkı 16. yüzyıl hümanistlerinin yaptığı gibi, dinsel inançlar da dahil olmak üzere, her türlü dogmayı reddederek düşünmüş, düşündüğünü de dile getirmeye cesaret etmiştir. Antik kültüre ilişkin bilgisi ve ele aldığı konuların çeşitliliğiyle gerçek bir hümanist profili çizer. *Öteki Dünya'nın* bilimkurgu romanlarına özgü fantastik evreni, özellikle de yazıldığı zaman göz önüne alındığında, kuşkusuz etkileyicidir ve yazarın engin hayal gücünü yansıtır. Ancak Cyrano de Bergerac adının yazın ve düşünce dünyasında hep anılacak olmasının nedeni, bu makalede ortaya koymaya çalıştığımız gibi, yapıtındaki hümanist tavidir. Bu anlamda, 16. yüzyıl hümanist düşüncesiyle, 18. yüzyılın Aydınlanmacı düşüncesinin arasındaki düşünsel devamlılığı sağlayan köprülerden biri olmuştur. Aradan geçen yüzyıllara rağmen, 16. yüzyılda Hümanistlerin, 17. yüzyılda Özgür Düşünceler'in ve 18. yüzyılda Aydınlanmacıların hemen hemen aynı sorunları ele alması, daha doğrusu almak zorunda kalması, insanlığın bu sorunları aşamadığının en somut göstergesidir. Başka biçimlere bürünse de bütün insanlığı ilgilendiren söz konusu sorunlar, ne yazık ki bugün bile, dünyanın farklı coğrafyalarında hâlâ gündemdedir.

KAYNAKÇA

- Bancel, Nicolas, Blanchard, Pascal, Lemaire, Sandrine (Août 2000). "Des exhibitions racistes qui fascinaient les Européens, Ces zoos humaines", *Le Monde diplomatique*.
- Baretta, Francesco (Juillet 1999). "Le Procès de Galilée et les archives du Saint-Office: Aspects judiciaires et théologiques d'une condamnation célèbre", *Revue des Sciences philosophiques et théologiques*, 83, s. 3.
- Bergnec (de), Cyrano (2021). *Öteki Dünya/Ay Devletleri ve İmparatorlukları*. Ezgi İnanç (Çev.). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Bergerac (de), Cyrano (2020). *Güneş Devletleri ve İmparatorlukları*. Mustafa Emin Demirkan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dumas, Alexandre (1995). *La Reine Margot*. Paris: Le Livre de Poche.
- Godwin, Francis (2021). *Ay'daki Adam*. Eray Karakoç (Çev.). İstanbul: Firhist Kitap.
- Kepler, Johannes (1984) *Songe ou astronomie lunaire* (Trad. Michèle Ducos). Nancy: Presses universitaires de Nancy.
- La Boétie, Etienne de (2015). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (Çev. Ayşır Meral). İstanbul: Alfa.
- Léry (de), Jean (1994). *Histoire d'un voyage fait en la terre du Brésil*. Paris: Librairie Générale Française.
- Malraux, André (2004). "Les Voix du Silence", in *Oeuvres complètes, (Ecrits sur l'art)*, tome IV. Paris: Gallimard.
- Maria, Susana Seguin (2004). "Raison et invention dans Les États et Empires de la Lune et du Soleil: du discours scientifique au discours littéraire", *Littératures classiques. Supplément au n°53, Cyrano de Bergerac*. Les États et Empires de la Lune et du Soleil.
- Montaigne (de), Michel (2023). *Denemeler*. İsmail Yerguz (Çev.). İstanbul: Alfa.
- More, Thomas (1992). *Utopia*. Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Poole, William (2010). "Le Songe de Kepler et L'Homme dans la lune de Godwin: naissances de la science-fiction 1593-1638", *La figure du philosophe dans les lettres anglaises et françaises (Sous la direction de Alexis Tadié)*. Paris: Presses universitaires de Paris Nanterre.
- Rabelais, François (2023). *Pantagruel* Nurullah Yıldız (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Staden, Hans (1979). *Nus, féroces et anthropophages, préfaces de M. Bouyer et J.-P. Duviols*. Paris: Editions Métailié.